

Nina J. Chalupová
Univerzita v Novom Sade
Filozofická fakulta
Študentka doktorandského štúdia
ninahalupa@gmail.com

UDC: 81.163.41'373:398
doi: 10.19090/zjik.2023.193-205
оригинални научни рад

SRBSKÉ ĽUDOVÉ PRÍSLOVIA S LEXÉMOU *БРАТ/БРАЋА* (BRAT/BRATIA) A ICH DERIVÁTMÍ¹

ABSTRAKT: Predložený príspevok má lingvokulturologický charakter. Predmetom tohto príspevku je fond srbských ľudových prísloví s lexikálnym motivantom *брат/браћа* (brat/bratia) a jeho derivátmi, ktorých zbierku urobil V. Stefanović Karadžić. Pozornosť venujeme aj definíciám prísloví a lexiky, ako i otázke, akú úlohu zohráva jazyk v kultúre. Sústreďujeme sa aj na významy lexémy *брат* (brat) v slovníku *Речник српскога језика* a na údaje o lexéme *брат* (brat) v slovníku *Обратни асоцијативни речник српскога језика*. Cieľom práce je aplikovať opisnú metódu, aby sme získali nové poznatky o srbských ľudových prísloviach. V práci sa zaoberáme analýzou srbských ľudových prísloví s lexémou *брат/браћа* (brat/bratia) a ich derivátmi a zistíme, že príslovia vyjadrujúce kladný význam sa vyskytujú v práci v rovnakom počte ako príslovia, ktoré majú negatívnu konotáciu. Brat sa chápe v srbskej kultúre ako ambivalentný pojem. Východiskovou literatúrou boli príspevky R. Dragičevićovej, J. Dražićovej, J. Jovanovićovej Simićovej atď.

Kľúčové slová: lingvokulturológia, srbské ľudové príslovie, lexéma *брат/браћа* (brat/bratia), deriváty, opisná metóda

1. ÚVOD

Predmetom predloženého lingvokulturologického výskumu sú srbské ľudové príslovie s lexémou *брат/браћа* (brat/bratia) a ich derivátmi, ktoré zozbieral srbský lingvista V. Stefanović Karadžić. Cieľom práce je rekonštrukcia obrazu brata v ľudovom povedomí srbskej kultúry na základe excerpovaného materiálu pozostávajúceho z 52 prísloví, ktoré vyjadrujú tak pozitívne, ako i negatívne významy. Väčšina prísloví obsahuje podstatné meno *брат* (21 prísloví), *браћа* (7 prísloví). V 6

¹ Príspevok vznikol v rámci doktorandského štúdia (študijný program Jazyk a literatúra) na Filozofickej fakulte Univerzity v Novom Sade na základe seminárnej práce pod názvom Srbské ľudové príslovie s lexémou *брат/браћа* a ich derivátmi z predmetu Srbská kultúrne špecifická lexika pod vedením prof. Dr. Jasmíny Dražićovej. Autorka je štipendistkou Ministerstva vedy, technologického rozvoja a inovácií Srbskej republiky.

присловиач са подстатне мено *брат/браћа* вьскьтује двакрат: *брат брата, браћа – браћа, брату без брата, браћа ка’ и браћа* (2 присловия), *брата за брата*. Наследују присловия с подстатным меном *браће* (5 прислові), *братство*² (3 присловия). Наследују приклады с подстатным меном *брате* (2 присловия), *брата* (2 присловия), *братуһу* (2 присловия). Найменши почет прислові је тьх, которе обьсаһују подстатне мено *братуц* (1 присловие), *браја* (1 присловие), ако ај с прідавным меном *братска* (1 присловие), *брајуне* (1 присловие).

„Присловия спростредкувају тьзв. „Људову мудрост“, т. ј. вьсеобечне зналости, которе са в мене сполоченства одовздавају једнотливым пріјемцом ако справа“ (Бартмињски 2011: 63).³ В д’алшеј дефиніциі прислові зист’ујеме, же с’у: „[...] заујимаве ако особитны дьрух дьховнеһо прејаву, котору заһрња мнорораке аспекту живота, а preto патрі к вельми д’олежитей врстве дьховнеһо дедицства“ (Јовановић 2006а: 13).⁴ З дослову М. Пантића *Вук Стефановић Караџић и наше народне пословице* цитијеме ај дефиніциу присловия подану В. Стефановићом Карадџићом: „Niеленже је в Људовьх присловиач приве’а мудрости а поначені пре Људску живот на томото свете, але указују ај Људску мудрост а характер а засаһују ај Људове зьвьку“ (Пантић 1987: 355).⁵

Кед’же предметом нашо заујму с’у присловия, в которьх је зачьтеная лекема *брат/браћа* (brat/bratia) а их дериваты, венујеме позорност’ ај самотней дефиніциі лекьку:

Назретьмејшим, неспочьбнител’ным а в дотерајших вьскумоч преферованым закладом пре познание обьразу света је лекька, котора је под’ља Сапировеј дефиніцие – „вельми цитливу указовател’ културь“ (Бартмињски 2011: 51).⁶

Пре познание јазьковехо обьразу света, зохрава јазьк д’олежиту улоһу в каждеј културе: „Простреднїцтвом јазька ч’ловек вьдьдь интерпретује пріроду а формује културу

² Ide о подстатне мено *братство*, которе В. Стефановић Карадџић увядза в присловиач ако *братство*.

³ „Пословице преносе тьзв. ‘народну мудрост’, тј. уопштено знање које се у име заједнице предаје индивидуалним примаоцима као поука“ (Бартмињски 2011: 63).

⁴ „[...] занимљиве као особена врста дьховног изьраза који обухвата мнорге стране живота, и по томе спадају у веома важан слој дьховног наслеђа“ (Јовановић 2006а: 13).

⁵ „Не само што се у народним пословицама налази превелика мудрост и наука за људски живот на овоме свету, него оне показују и народни разум и карактер, а млоге ударају и у народне обичаје“ (Пантић 1987: 355).

⁶ „Најочигледнија, недьскутабилна, и у досадашњим истраживањима преферирана основа за спознају слике света јесте лекька, која је према Сапировеј дефиніциі – ‘врло осетлив показател’ културе““ (Бартмињски 2011: 51).

ako svoj vlastný, ľudský svet, pričom existuje neustála interakcia medzi jazykom a kultúrou“ (Драгићевић 2010: 11).⁷

O lexéme *брат* (brat) v slovníku *Речник српскога језика* Matice srbskej (Николић 2011: 102)⁸ zisťujeme, že má tri významy:

1. a) muž vo vzťahu k deťom tých istých rodičov alebo jedného z rodičov, b) muž vo vzťahu k deťom bratov a sestier svojich rodičov,

2. a) príslušník toho istého národa, kmeňa, bratstva alebo širšieho spoločenstva príbuzných národov, spoluobčan, krajan; člen tej istej spoločnosti, b) príslušník tej istej viery, sekty, c) člen mníšskeho bratstva alebo mníšskeho radu, člen bratstva, d) člen niektorých organizácií (slobodomurárov, sokolov a iných), e) priateľ; človek vo vzťahu k iným ľuďom,

3. a) barlička v intímnom príhovore alebo v rozhovore, rozprávaní, b) zapojený, šikovný, múdry človek; človek (niekedy aj o sebe namiesto osobného zámena *ja*).

Zistili sme tiež významné údaje o lexéme *брат* (brat) v slovníku *Обратни асоцијативни речник српскога језика* (Драгићевић и др. 2011: 54), na základe počtu respondentov, reakciou na nasledujúce podnety: *рођени* (rodny) 217; *сестра* (sestra) 188; *снаха* (nevesta) 34; *вољени* (milovaný) 24; *рођаци* (príbuzní) 22; *син* (syn) 21; *пријатељ* (priateľ) 12; *њихов, војник, зет* (ich, vojak, zať) 10; *родбина* (príbuzenstvo) 9; *мали, сина* (malý, syna) 8; *лењ, рођака* (lenivý, príbuzná) 6; *тетка, тотао* (teta, terlý) 4; *храбар, Канада, отац, штедљив, војници* (odvažny, Kanada, otac, sporivý, vojaci) 3; *далеко, кћерка, љубав, љубављу, нервозан, нетрпељив, подршка, родитељи, родољуб, Руси, слога, шкрт, трактор, вичеш, висок, волеми, врат* (daleko, dcera, láska, láskou, nervózny, netrpezlivý, podpora, rodičia, patriot, Rusi, zhoda, skúpy, traktor, kričiš, vysoký, milovať, krk) 2; *бео, Београд, бесан, близу, црква, чедо, чика, добар, добродушан, дом, духовност, генијалан, генијални, глуп, грло, инат, исти, јачи, јединствен, кола, конфликт, корист, кривица, крв, леп, лепотан, леви, лош, моћан, музика, најбољи, неиздржљив, Немачка, неповерење, нежношћу, низак, новац, отпор, паметан, побожан, породични, православни, радост, руски, руски језик, сељак, стидљив, студент, суров, тата, тужан, забринут, заљубљен, због губитка, звонко* (biely, Belehrad, zúrivý, blízko, cirkev, dieťa, starší človek, dobrý, dobrodušný, domov, duchovnosť, geniálny, hlúpy, hrdlo, truc, rovnaký, silnejší, jedinečný, auto, konflikt, osoh, vina, krv, pekný, krásavec, ľavý,

⁷ „Језиком човек одвајкада тумачи природу и уобличава културу као свој сопствени људски свет, при чему између језика и културе постоји стална интеракција“ (Драгићевић 2010: 11).

⁸ Údaje zo slovníka *Речник српскога језика* sú autorkiným vlastným prekladom zo srbčiny do slovenčiny.

zlý, mocný, hudba, najlepší, neznesiteľný, Nemecko, nedôvera, nežnosťou, nízky, peniaze, odpor, múdry, pobožný, rodinný, pravoslávny, radosť, ruský, ruský jazyk, sedliak, hanblivý, študent, surový, tatko, smutný, ustarostený, zaľúbený, kvôli strate, zvučne) 1.

2. METODOLOGICKÝ POSTUP

Keď ide o predchádzajúce lingvokulturologické výskumy, pre nás bol významný príspevok R. Dragičevićovej *Концепт Бога у српским народним пословицама* (2013). Lingvistka R. Dragičevićová sa zaoberá analýzou konceptu *Бог* (Boha) na základe excerpovaného materiálu, čiže srbských ľudových prísloví V. Stefanovića Karadžića. Stredobodom pozornosti je národný obraz sveta, teda Boh a jeho neustály vzťah s človekom. Analýzu materiálu sme urobili na základe významu prísloví, ktoré majú priamy súvis s Bohom.

Opirali sme sa aj o príspevky lingvistky J. Dražićovej. V príspevku *Појмовно-лингвистички модел 'богатство – сиромаштво' у Српским народним пословицама* (2016) sa autorka zameriava na príslovia V. Stefanovića Karadžića, ktoré sa vzťahujú na bohatstvo a chudobu so zámerom zistenia o vlastní alebo nevlastnení človeka. Autorka sa zaoberá denotátmi s cieľom pochopiť tento model. Excerpovaný materiál distribuovala segmentovane s cieľom podať prehľadný obraz o bohatstve a chudobe v srbskej kultúre.

V ďalšom príspevku *Семантичко-деривационо гнездо лексеме брат и његове културолошке импликације у Српском рјечнику Вука Ст. Караџића* (2017) sa J. Dražićová zaoberá otázkou, do akej miery je zastúpená sémantická produktivnosť danej lexémy. Dôraz sa kladie prevažne na najbližšieho príbuzného, ako i na kulturologický aspekt. Pre poznanie sémanticko-derivačného hniezda lexémy *брат* (brat) sú významné údaje zo slovníka *Рјечник* V. Stefanovića Karadžića, ale veľký význam majú aj údaje zo slovníka *Семантичко-деривациони речник*, pomáhajú zistiť, či sa inventár lexikálnych jednotiek od 19. storočia dodnes zmenil.

Osobitne vyčleňujeme i príspevok J. Jovanovićovej Simićovej *Хумане поруке (српских) народних пословица* (2014), ktorého cieľom je prezentovať ľudskosť ako najväčšiu hodnotu z hľadiska folklóru. Príslovia sú prepojené s človekom, t. j. s jeho existenciou. Autorka sa v príspevku zaoberá srbskými ľudovými prísloviami V. Stefanovića Karadžića s cieľom ukázať na ich kulturologický význam.

V príspevku analyzujeme kultúrny komponent významu lexémy *брат/браћа* (brat/bratia) a ich derivátov, začínajúc pozitívnymi a smerujúc k negatívnym prísloviam. Identifikovali sme 26 prísloví s pozitívnym a 26 s negatívnym významom.

3. ELABORÁCIA

3.1 PRÍSLOVIA S POZITÍVNYM VÝZNAMOM

3.1.1 Rovnosť

Obraz rovnosti medzi dvoma ľuďmi je znázornený nasledujúcimi prísloviami: *Алија и балија два брата* (Караџић [1849]1987: 49): *Браћа Дрињани* (Караџић [1849]1987: 64): *Ни куди Херака, ни хвали Петака, оба су брата једнака* (Караџић [1849]1987: 208), *Ни хвали Херака, ни куди Петака, оба су брата једнака* (Караџић [1849]1987: 211): *Пас псу брат* (Караџић [1849]1987: 228).

3.1.2 Láska

Prostredníctvom tohto lingvokulturologického výskumu sa väčšinou stretávame s prísloviami, ktoré opisujú situácie naznačujúce blízke vzťahy, čiže akými všetko spôsobmi možno prejaviť lásku a ako sa realizuje: *Бог ти и братска!* (Караџић [1849]1987: 57): *Брат брата над јаму води, али га у њу нетиска* (Караџић [1849]1987: 63). Láska sa môže vyjadriť oslovaním: *Братићу мој драги!* (Караџић [1849]1987: 63), rozhovorom: *Братићу мој свој си ми* (Караџић [1849]1987: 63), a skutkami: *Брат је мио, које вјере био (Кад братски чини и поступа)* (Караџић [1849]1987: 63). Brat je veľké slovo (Караџић [1849]1987: 63), teda má váhu, lebo je brat závažným členom rodiny a môže mať aj vyššie postavenie vo vzťahu k ostatným členom rodiny: *Брат пуна су уста* (Караџић [1849]1987: 63). Bez ohľadu na všetko, láska medzi bratmi je silná a vzájomná: *Браћа била, браћа мила* (Караџић [1849]1987: 64). Láska sa môže vyjadrovať prostredníctvom priateľstva a pomoci: *Ко је витез! Рече се у Црној гори и Херцеговини, кад се зове у помоћ против непријатеља. Ђекоји још додаду и име онијех људи међу којима се живи, н. п. ко је витез и брат Црногорац! или: ко је витез и брат Цетињанин! и т. д.* (Караџић [1849]1987: 148). O pokrвnej láske sa hovorí v nasledujúcom prísloví: *Нема љета без Ђурђева дана, / Нити брата док не роди мајка* (Караџић [1849]1987: 195). Láska sa môže prejaviť aj prostredníctvom spojenectva: *Нема освете без луда брата* (Караџић [1849]1987: 196), a rešpektu: *Нема смрти без суђена дана, / Ни јунака без првога брата* (Караџић [1849]1987: 196). Aby človek niekoho miloval ako svojho brata, nemusí existovať pokrвný príbuzenský vzťah: *Онај ми је брат, који ми је добру рад* (Караџић [1849]1987: 222). O prítomnosti lásky možno hovoriť aj vtedy, keď existuje puto medzi bratmi: *Тешко брату без брата, а њевојци без свата!* (Караџић [1849]1987: 279). Láska existuje aj vtedy, keď človek pevne verí v lásku svojho brata

podľa viery: *Цефердаре, мој по Богу брате! / Немој мене с ватром преварити, / За око те ни молити не ћу!* (Караџић [1849]1987: 307). Lásku k bratovi treba pestovať bez ohľadu na všetky prekážky a bariéry: *Волиј сам брата за крвника но туђина за господара (имати)* (Караџић [1849]1987: 70).

3.1.3 Pravdivost'

Príslovím *Гони брате по жлобу* (Караџић [1849]1987: 75) sa naznačuje správnosť úsudku zo strany starostu (Караџић [1849]1987: 75).

3.1.4 Právoplatnosť rozsudku a rada o rešpektovaní súdu

Príslovie *До суда као крвници, а од суда као браћа (ваља парци да буду)* (Караџић [1849]1987: 93) hovorí o tom, že ak je rozsudok právoplatný, obe strany ho s radosťou prijímú. Môže sa to interpretovať aj ako rada, že súd a rozhodnutie treba rešpektovať a akceptovať.

3.1.5 Súdržnosť

Keď je spoločenstvo silné, vládne pozitívna energia, spravodlivosť je nastolená a dobré vzťahy medzi blíznymi, a tým spôsobom človek vždy dokáže odolať zlosti: *Јако браство брзо заплеће* (Караџић [1849]1987: 124): *Јаку браству јака и правду* (Караџић [1849]1987: 124): *Сложна браћа и у петак месо једу* (Караџић [1849]1987: 260).

3.1.6 Мноштво

Príslovie *Бе је браће ту је и дијела* (Караџић [1849]1987: 97) hovorí, že väčší počet ľudí môže zrealizovať viac skutkov (Караџић [1849]1987: 97). V srbskej kultúre je príznačné, že ľudia robia aj žarty na úkor veľkého počtu bratov: *Чире, мире, око тебе девет браће било!* (Караџић [1849]1987: 304). Toto príslovie je motivované na základe vrede, čiže keď je niekto smutný, že ho má niekde, zo žartu sa mu hovorí, že sa motá okolo neho (Караџић [1849]1987: 304), teda vred je narážkou na deviatich bratov.

3.2 PRÍSLOVIA S NEGATÍVNYM VÝZNAMOM

3.2.1 Podmienená nezávislosť od vlastného brata a rada o vydaji

Príslovím *Боже ми не дај брата жељети, ни на гламњама му сјеђети!* (Караџић [1849]1987: 57) je do epicentra umiestnená sestra, ktorá nechce byť odkázaná na vlastného brata, čiže nechce žiť na bratov účet. Keďže vtedy žena v Srbsku nemohla byť nezávislá, podmienená nezávislosť od brata mohla prísť len vydajom. „Ženy nemali rovnaké práva ako muži a ich hlavným a jediným zmyslom života bolo vydať sa [...]“ (Bukal 2022: 4).⁹ Nasledujúce príslovie má rovnaký význam, ale odlišuje sa na úrovni štruktúrnej: *Ни ми дај, Боже, брата жељети, ни му на гламњама сјеђети* (Караџић [1849]1987: 208). V. Stefanović Karadžić zaznamenal aj príslovie: *Бит' ми брата и жељети, / На гламње му не сјеђети* (Караџић [1849]1987: 53), ktoré má tiež rovnaký význam. Príslovím *Остави брата, а поведи свата. Ваља да кад се иде по ђевојку?* (Караџић [1849]1987: 224) sa radí dievčaťu vydať sa, čiže aby opustilo svoj rodný dom a v ňom svojho brata.

3.2.2 Brat je nepriateľ

V rodinných vzťahoch vládnu aj nepriateľské vzťahy, čo môže byť aj prípad s bratom: *Ако ми је брат, ма ми није друг* (Караџић [1849]1987: 46).

3.2.3 Nejednotnosť

Prostredníctvom kultúry sa stretávame aj so situáciami, ktoré poukazujú na bratov, ktorí navzájom nemajú harmonický vzťah, a tým spôsobom dochádza aj k nejednotnosti: *Ако смо ми браћа, нијесу кесе сестре* (Караџић [1849]1987: 48); *Браћа ка' и браћа, а тобоци ка' и крвници* (Караџић [1849]1987: 64); *Браћа подијељена сусједи назвати* (Караџић [1849]1987: 64).

3.2.4 Brat je najbližší príbuzný

Príslovím *Божић је Божић, а пециво му је брат* (Караџић [1849]1987: 57) sa hovorí o bratovi ako o najbližšom príbuznom, ktorý je znázornený prostredníctvom metafory pre rituálnu obeť. Počas vývoja starého srbského náboženstva vianočné obradné chleby mohli mať význam obety vyššiemu božstvu, čo bol prípad aj

⁹ „Žene nisu imale jednaka prava kao muškarci, a glavna i jedina svrha u životu bilo im je sklapanje braka [...]“ (Bukal 2022: 4).

s vianočnou pečienkou, ktorá sa stotožňuje s božstvom (Repedžić 2023, para. 13). V. Stefanović Karadžić sa zmienil, že: „K Vianociam nemôže chýbať pečienka“ (Караџић [1849]1987: 57).¹⁰

3.2.5 Neznášanlivosť

Pre mnohé rodinné vzťahy je charakteristické, že nie sú vždy harmonické. Vládne neznášanlivosť, ktorá sa prejavuje rôznymi spôsobmi. V prísloví *Ko ne држи брата за брата он ће туђина за господара*¹¹ (Караџић [1849]1987: 154) sa zameriavame na vzťah v hierarchii, teda ak brat nie je najbližší v každej sfére, najmä v materiálnej a duchovnej, a ak vládne častá neznášanlivosť, tak sa prikloní k niekomu, s kým nemá pokrvný a stabilný vzťah. Nasledujúce príslovia poukazujú na ústredný, prototypický obraz neznášanlivosti: *Ko ти је извадио око? – Брат. – За то је тако дубоко* (Караџић [1849]1987: 160). Obraz veľkej neznášanlivosti, t. j. nenávisti, môžeme vidieť aj v prísloví: *Није крвника без брата родника* (Караџић [1849]1987: 204). Neznášanlivosť môže vládnuť vo väčšine prípadov aj kvôli peniazom: *Браћа ка’ и браћа, ама сир за аспре* (Караџић [1849]1987: 64). Zlá skúsenosť s bratom môže spôsobiť neznášanlivosť, pretože cíti averziu ku všetkému, čo ho spája s bratom: *С мога брата Николе мрзим и на светога Николу а!.: С мојега брата Николе и свети ми је Никола омрзнуо* (Караџић [1849]1987: 261). Keď ľudia mlčia, tiež môžeme hovoriť, že medzi nimi vládne napätie, ktoré vrcholí neznášanlivosťou: *Шуте као браћа* (Караџић [1849]1987: 315). V. Stefanović Karadžić explikuje, že: „[...] bratia najmenej v dome hovoria medzi sebou“ (Караџић [1849]1987: 315).¹²

3.2.6 Erotická sféra

Príslovím *Грдило је и брука брат и сестра* (Караџић [1849]1987: 77) sa ukazuje na tabuizovanú erotickú sféru, lebo naznačuje incest, t. j. pohlavný styk medzi bratom a sestrou, ktorí sú v pokrvnom príbuzenstve. Incest predstavuje hanbu pre každú rodinu, a tým spôsobom môžeme interpretovať, že ide o tabuizovanú tému.

¹⁰ „Божјић без печенице не може бити“ (Караџић [1849]1987: 57).

¹¹ Parabola o márnokratnom synovi v *Novej zmluve*. Príbeh sa vzťahuje na mladšieho syna, ktorý odoberie svoj podiel na majetku svojmu otcovi. Keď ho premrhá, v pokání sa vracia domov spolu s otcom.

¹² „[...] браћа између себе у кући најмање говоре“ (Караџић [1849]1987: 315).

3.2.7 Počet bratov

Veľký počet bratov poukazuje na negatívny obraz v kultúre, lebo najčastejšie žijú v nepriaznivých podmienkach, z toho dôvodu, že pochádzajú z chudobných rodín, ktoré zvyčajne majú veľa detí: *Девет браће (а) једне гаће* (Караџић [1849]1987: 86): *Код (толике браће и код) све крађе на на божић без меса* (Караџић [1849]1987: 145) al.: *Код (толике браће и код) толике крађе на на божић без меса* (Караџић [1849]1987: 146). Príslovie *Није ту среће, док иза деветога (брата) десетом не остане* (Караџић [1849]1987: 207) vzniklo týmto spôsobom: „[...] povedal nejaký Bosniak, [...] kým mor nezabije deviatich bratov, [...] desiatemu nezostane všetko“ (Караџић [1849]1987: 207).¹³ Venujeme pozornosť aj prísloviu, ktoré odkazuje na slabosť bratstva: *Нејаку браству нејака и правда* (Караџић [1849]1987: 193).

3.2.8 Rozpor

Často sa aj medzi najbližšími stretávame so situáciami rozporu, čo možno potvrdiť aj prísloviami: *И браћа се сваде* (Караџић [1849]1987: 113): *Ђе није браће ту није ни дијела* (Караџић [1849]1987: 99).

3.2.9 Sebestačnost

Príslovím *Кад је рат, нико ником није брат* (Караџић [1849]1987: 131) sa poukazuje na vojnovú situáciu, čiže každý bojuje iba pre seba a svoje dobro či záchranu. V ďalšom prísloví *Сваки братац себи за ужитак а крајини ипак* (Караџић [1849]1987: 251) sa podstatným menom *братац* ukazuje na človeka, ktorý neinvestuje do spoločenstva, teda ktorý je sebestačný. Toto príslovie je motivované udalosťou z roku 1751, t. j. mestom Potiska, keď bola zrušená vojenská hranica (Караџић [1849]1987: 251).

3.2.10 Krehkost' a znevažovanie

Prostredníctvom irónie sa podstatným menom *браја* v prísloví *Сви су болесни осим килавога браје* (Караџић [1849]1987: 255) nominuje slabý človek pomocou syntagmy *килави браја*, kým v prísloví *Чисто као брајине гаће* (Караџић [1849]1987: 305) je ukázaný obraz znevažovania človeka.

¹³ „[...] казао некакав Бошњак, [...] док куга не умори девет браће, [...] десетом не остане све“ (Караџић [1849]1987: 207).

3.2.11 Stereotyp o pozitívnom vzťahu k bratovi

V prísloví *Храни коња као брата*, а јаши га као душманина (Караџић [1849]1987: 301) prirovnanie *као брата* naznačuje stereotyp, teda zakorenený pozitívny vzťah k bratovi a starostlivosti o neho.

3.2.12 Byť odkázaný na seba

Príslovím *Да је и ће брата у свијету да пожали, као да би помогао*¹⁴ (Караџић [1849]1987: 338) sa hovorí o tom, že vo veľkom probléme ani najbližší pokrvný príbuzný, aj keď existuje, nemôže byť nápomocný, čo svedčí o tom, že každý jednotlivec zostáva vo svojich problémoch sám.

4. ZÁVER

Analýzou prísloví s komponentom *брат/браћа* (brat/bratia) a ich derivátov zistujeme, že v skupine prísloví s pozitívnym významom, z celkovo 6 kategórií, najpočetnejšou kategóriou je láska, kým v skupine prísloví s negatívnym významom sa vyskytuje 12 kategórií a najrozsiahlejšou kategóriou je neznášanlivosť. V srbskej kultúre, na základe analyzovaných prísloví, zistujeme, že je brat ambivalentný pojem. Na jednej strane sa stretávame s pozitívnym obrazom prejavovania lásky mnohými spôsobmi, kým na druhej strane s negatívnym obrazom ľudskej neznášanlivosti, ktorá sa môže tiež prejavovať rôzne.

Príslovia nám umožňujú: „[...] postupné odhaľovanie duševného a jazykového obrazu sveta, t. j. hodnoty na ktorých spočíva celá jedna kultúra, čoho si bol V. Karadžić vedomý od samého začiatku svojej tvorby“ (Дражић 2016: 241).¹⁵

Môžeme uzavrieť, že lexéma *брат* (brat) je frekventovaná v srbských ľudových prísloviach V. Stefanovića Karadžića. R. Dragičevićová konštatuje: „[...] pozornosť treba venovať tým lexémam [...], ktoré sa často opakujú, pretože lexémy

¹⁴ Toto príslovie patrí do skupiny prísloví, ktoré vydal Sima N. Tomić z Vukových rukopisov v prvom štátnom vydaní *Српске народне пословице*.

¹⁵ „[...] постепено разоткривање менталне и језичке слике света, тј. вредности на којима почива читава једна култура, чега је В. Караџић био свестан од самих почетака свога рада“ (Дражић 2016: 241).

s vysokou frekvenciou pravdepodobne označujú základné pojmy v kultúre srbského ľudu“ (Драгићевић 2013: 72).¹⁶

Väčšina výrokov sa zaoberá človekom, jeho fyzickými a charakterovými vlastnosťami atď. Na druhom mieste je určite rodina, príbuzní, príbuzenské vzťahy a iné spoločenské koncepty, ktoré tvoria štruktúru patriarchálnej spoločnosti (Јовановић 2006b: 7).¹⁷

„Podľa toho [...] možno o filozofii srbského ľudu diskutovať ako o antropocentrickom systéme – lebo presvedčivo najčastejšou témou, o ktorej hovoria, je človek“ (Јовановић Симић 2014: 11).¹⁸

Na záver venujeme pozornosť významu kultúrnej špecifických lexém. А. Wierzbicka explikuje, že: „[...] práve kultúrne špecifické významy lexém odrážajú a prenášajú nielen charakteristiky spôsobu života daného spoločenstva, ale aj modely myslenia“ (Дражић 2017: 415–416).¹⁹

ZDROJ

Караџић, В. С. ([1849]1987). *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи*. Панџић, М. (уред.). Београд: Просвета – Нолит.

LITERATÚRA

Bukal, A. (2022). *Uloga žene unutar obitelji: nekad i sad* (záverečná práca). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija. Prevzaté 07.09.2023, z <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:717383>

Бартмињски, Ј. (2011). *Језик – слика – свет. Етнолингвистичке студије*. Ајдачић, Д. (уред.) (прев. Бјелетић, М.). Београд: SlovoSlavia.

Драгићевић, Р. (2010). *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

¹⁶ „[...] пажњу треба посветити оним лексемама [...] које се често понављају, јер лексема које имају високу фреквенцију вероватно означавају фундаменталне појмове у култури српског народа“ (Драгићевић 2013: 72).

¹⁷ „Највише се изреке баве човеком, његовим телесним и карактерним особинама итд. На другом месту свакако је породица, родбина, сроднички односи, па и други социјални појмови који чине структуру патријархалног друштва“ (Јовановић 2006b: 7).

¹⁸ „По томе [...], о филозофији српског народа могуће је расправљати као о антропоцентричном систему – јер убедљиво најчешћи предмет о којем оне говоре јесте човек“ (Јовановић Симић 2014: 11).

¹⁹ „[...] управо културно специфична значења лексема одражавају и преносе не само карактеристике начина живота дате друштвене заједнице него и моделе мишљења“ (Дражић 2017: 415–416).

- Драгићевић, Р. (2013). Концепт Бога у српским народним пословицама. У Грковић-Мејдор, Ј. & Кончаревић, К. (уред.), *Теолингвистичка проучавања словенских језика* (стр. 71–86). Београд: Српска академија наука и уметности, Одбор за српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија.
- Драгићевић, Р., Пипер, П., & Стефановић, М. (2011). *Обратни асоцијативни речник српскога језика*. Београд: Службени гласник – Београдска књига.
- Дражић, Ј. (2016). Појмовно-лингвистички модел ‘богатство – сиромаштво’ у Српским народним пословицама. У Дражић, Ј., Бјелаковић, И. & Средојевић, Д. (уред.), *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију: зборник у част Љиљани Суботић* (стр. 231–243). Нови Сад: Филозофски факултет.
- Дражић, Ј. (2017). Семантичко-деривационо гнездо лексеме *брат* и његове културолошке импликације у *Српском рјечнику* Вука Ст. Караџића. У Драгићевић, Р. (уред.), *Путевима речи: зборник у част Даринки Гортан Премк* (стр. 415–426). Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, Катедра за српски језик са јужнословенским језицима.
- Јовановић, Ј. (2006а). *Књига српских народних пословица I*. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Јовановић, Ј. (2006б). *Књига српских народних пословица II*. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Јовановић Симић, Ј. (2014). Хумане поруке (српских) народних пословица. *Узданица 2014, 11(2), 7–20*.
- Николић, М. (уред.) (2011). *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Пантић, М. (1987). Вук Стефановић Караџић и наше народне пословице. У Караџић, В. С., *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи*. Пантић, М. (уред.) (стр. 353–382). Београд: Просвета – Нолит.
- Repedžić, А. (2023). *Ostaci starinskih rituala: poreklo i značaj obreda koji se izvode u ciklusu božićnih praznika*. Београд: Adria Media Magazini d. o. o. Prevtaté 09.03.2023, z <https://nationalgeographic.rs/istorija-i-kultura/tradicija-i-obicaji/a38291/Poreklo-bozicnih-obicaja.html>

Nina J. Halupa

SERBIAN FOLK PROVERBS WITH THE LEXEME *БРАТ/БРАЋА*
(BROTHER/BROTHERS) AND THEIR DERIVATIVES

Summary

The submitted contribution is linguocultural in character. The subject of this paper is a collection of Serbian folk proverbs with the lexical motivator *брат/браћа* (brother/brothers) and its derivatives, which were collected by the Serbian linguist V. Stefanović Karadžić. In the paper,

we address the definitions of proverbs and lexicon, as well as the question of the role of language in culture. We also focus on the meanings of the lexeme *брат* (brother) using the dictionary *Речник српскога језика* and on the data, i.e. the reaction to stimuli based on respondents about the lexeme *брат* (brother) in the dictionary *Обратни асоцијативни речник српскога језика*. The aim of the paper is to apply the descriptive method in order to gain new knowledge about Serbian folk proverbs. In the paper, we analyze 52 Serbian folk proverbs with the lexeme *брат/браћа* (brother/brothers) and their derivatives and we find out that proverbs with a positive meaning appear in the work in the same number as proverbs with a negative meaning. Brother is understood in Serbian culture as an ambivalent concept, i.e. we encounter both the image of love and the image of intolerance. The initial sources included the contributions of R. Dragičević, J. Dražić, J. Jovanović Simić, etc.

Key words: linguoculturology, Serbian folk proverbs, lexeme *брат/браћа* (brother/brothers), derivatives, descriptive method

Нина Ј. Халупа

СРПСКЕ НАРОДНЕ ПОСЛОВИЦЕ С ЛЕКСЕМОМ БРАТ/БРАЋА И ЊИХОВИМ ДЕРИВАТИМА

Сажетак

Предмет овог лингвокултуролошког истраживања је био фонд српских народних пословица са лексичким мотиватором *брат/браћа* и његовим дериватима, које је сакупио српски лингвиста В. Стефановић Караџић. У раду се бавимо дефиницијама пословица и лексике, као и питањем улоге језика у култури. Фокусирамо се и на значења лексеме *брат* користећи *Речник српскога језика* и на податке, односно реакцију на стимулусе на основу респондентата о лексеми *брат* у речнику *Обратни асоцијативни речник српскога језика*. Циљ рада је примена дескриптивне методе у циљу стицања нових сазнања о српским народним пословицама. У раду анализирамо 52 српске народне пословице с лексемом *брат/браћа* и њиховим дериватима и сазнајемо да се пословице са позитивним значењем јављају у истом броју као и пословице са негативним значењем. Брат се у српској култури схвата као амбивалентан појам, односно сусрећемо се како са сликом љубави, тако и са сликом нетрпељивости. Полазну литературу су чинили радови Р. Драгићевић, Ј. Дражић, Ј. Јовановић Симић итд.

Кључне речи: лингвокултурологија, српске народне пословице, лексема *брат/браћа*, деривати, дескриптивни метод

